

УДК 321:328.161:316.423.3

АКСІОЛОГІЧНА КРИЗА ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Ключник Руслан Максимович,
кандидат політичних наук

Розглянуто аксіологічну кризу як феномен, що безпосередньо впливає на розвиток політичної системи суспільства. Виокремлено міжгенераційні та культурно-цивілізаційні виміри аксіологічної кризи. Розглянуто особливості аксіологічних криз в умовах демократичного транзиту крізь призму Революції Гідності. Окреслено роль системи вищої освіти у мінімізації негативних наслідків аксіологічних криз.

Ключові слова: політична система, аксіологічна криза, демократичний транзит, вища освіта, Революція Гідності.

Kliuchnyk Ruslan

AXIOLOGICAL CRISIS AS A FACTOR OF DEVELOPMENT OF POLITICAL SYSTEM.

Axiological crisis as a factor of development of political system is observed. Intergenerational and cultural-civilizational dimensions of axiological crisis are separated. The peculiarities of axiological crises within democratic transition are considered. The role of higher education in minimization of the negative consequences of axiological crisis is underlined.

Keywords: political system, axiological crisis, democratic transition, higher education, the Revolution of Dignity.

Одним із центральних концептів політології є поняття політичної системи, у структурі якої традиційно виокремлюють інституційну, функціональну, комунікативну, регулятивну, духовно-ідеологічну підсистеми. Досліджуючи кризові явища в політичній системі, не можна оминати увагою кризи у двох останніх підсистемах, адже ціннісні орієнтації є основними категоріями, які структурують і формують національну ідентифікацію.

Світовий досвід свідчить, що до проблеми цінностей найчастіше звертаються в переломні моменти розвитку суспільства. Вирішення проблеми цінностей у тому чи іншому обсязі на певному етапі розвитку держави набуває важливого прогностичного значення. На нашу думку, цінністю варто вважати предмет чи явище, яке має суспільну значущість і корисність.

Проблематику аксіологічної кризи ґрунтовно досліджено у працях К. Бейда,

Л. Дробіжевої, Р. Інглхарта. У працях А. Перфільєвої міститься інтерпретація концепту індігенізації як політичного феномена. Аксіологічна криза в російських реаліях досліджується М. Делягіним, в естонському суспільстві – М. Лауристином, а у грузинській політичній системі – К. Чакавою. Роль вищої освіти в подоланні аксіологічної кризи розглянуто А. Карнаух та А. Іщенко. Утім, вітчизняній політичній науці бракує комплексних досліджень аксіологічних криз у їх різноманітні, особливо в контексті Революції Гідності.

З огляду на зазначене **мета** статті – розкрити сутність аксіологічної кризи як чинника розвитку політичної системи.

Згідно з нашим баченням, аксіологічна (ціннісна) криза – це суперечність між представниками різних світоглядних позицій, докорінний злам звичних політико-ціннісних орієнтацій, що призводить до трансформації політичної свідомості значних груп громадян. На нашу думку, можна виокремити її основні види: міжгенераційну та культурно-цивілізаційну аксіологічні кризи [1, 3–4].

Міжгенераційна аксіологічна криза

Міжгенераційна криза спричинена істотними відмінностями в політичному світосприйнятті різних політичних генерацій, що виявляється у підтримці ними діаметрально протилежних ідеологічних платформ і політичних партій, часто радикального спрямування (особливо це стосується молоді). Люди старшого покоління орієнтуються передусім на цінності стабільності та порядку, тоді як для молоді більш важливими є постматеріалістичні цінності, що набувають істотної значущості для людей зі зростанням рівня їх життя. Молоді громадяни прагнуть приділяти більше уваги автономії, самовираженню (у т.ч. художній і науковій творчості) та рівню якості свого життя. Свобода совісті, слова і друку висувуються на перший план, тоді як традиційні (екзистенційні) цінності вже не є актуальними. Цей

зсув пов'язаний насамперед зі зміною умов існування: після Другої світової війни громадяни країн Заходу вперше усвідомили, що фізичне виживання вже не є першочерговим завданням, оскільки воно є саме по собі зрозумілим. Як справедливо зазначає Р. Інглхарт, протягом усієї історії питання виживання було основним для більшості людства. Однак помітне економічне зростання, що відбулося у повоєнну епоху, разом із формуванням держави загального добробуту (*welfare state*), сформувало принципово нові умови в розвинених індустріальних товариствах. Післявоєнні покоління виховувалися в умовах тривалої стабільності та добробуту, що було безпрецедентним в людській історії [2, 131].

Відмінності в пріоритетах старшого і молодшого поколінь стали очевидними, коли громадяни, народжені після війни, вийшли на політичну арену. Як свідчить політична практика повоєнних десятиліть, відбулася міжгенераційна зміна цінностей: старше покоління вважає пріоритетними цінності виживання (*survival values*), тоді як молодь тяжіє до цінностей самовираження (*self-expression values*). Це сприяло появі нових політичних рухів, які акумулювали інтереси нових поколінь: зелені та антиглобалістські об'єднання є яскравим свідченням цього. Так, Партія Зелених уже протягом тривалого часу активно впливає на політичну систему Німеччини, входячи до складу коаліції «Союз 90/Зелені» і беручи участь у формуванні уряду.

Ця ціннісна трансформація свідчить про посилення індивідуалістичної орієнтації людини в умовах постмодерну. Втрата збалансованості індивідуального і колективного, що вважається основою стабільності соціального порядку, є закономірним наслідком функціональної кризи інституціонального порядку ХХІ ст. Ця криза полягає в тому, що індивід втрачає контроль над найважливішими соціальними явищами. Зростання у зв'язку з цим непередбачуваності людського буття та незахищеність перед не-

контрольованими змінами глобального масштабу стимулює його прагнення відмовитися від досягнення довготривалих цілей та завдань, дезінтегрує соціальне й індивідуальне життя, порушуючи моральні та патерналістські цінності. За словами З. Баумана, партнерство вже не є тим, що має досягатися «через тривалість зусиль і періодичних жертв, а... є чимось таким, від чого очікують миттєвого задоволення, що відкидається, якщо не виправдовує цих очікувань, і що підтримується лише доти (і не більше), доки продовжує давати насолоду». За таких умов навіть найменша перешкода здатна знищити партнерські відносини, а дрібні непорозуміння перетворюються на гострі конфлікти [3, 198].

Прикладом загострення аксіологічної кризи, основою якої були протиріччя між цінностями виживання та самовираження, стали події 1968 р. у низці західних країн, передусім у Франції (студентські виступи проти уряду де Голля) і США (рух проти війни у В'єтнамі). Якщо початок Першої світової війни молодь європейських країн зустріла з певним піднесенням та ентузіазмом, то війни 1960-х рр. розцінювалися як безглузді і викликали обурення народних мас. Як зазначає М. Курланскі, «у 1968 р. люди зрозуміли, що вони не безсилі, що вони можуть вийти на вулиці і стати творцями історії» [4, 536]. Русійними силами подій кінця 1960-х рр. стали, за визначенням Р. Інглхарта, носії «цінностей самовираження», тоді як владні структури очолювали носії «цінностей виживання», для яких силовий спосіб вирішення конфліктів вважався прийнятним. Масові протести 1960-х рр. стали певною мірою прикладом для наступних поколінь, які організували «оксамитові» та «кольорові» революції. Масові протести 1968 р. стали одним з перших проявів міжгенераційної кризи, що призвели до відставки президента Шарля де Голля.

Яскравим прикладом міжгенераційної кризи сучасності стали події Арабської весни. Протягом останніх десятиліть в арабських державах завдяки екс-

порту нафти відбувалося помітне економічне зростання, яке дедалі менше відповідало існуючому авторитарному режиму. На початку XXI ст. у Північній Африці було майже подолано неписьменність, а кількість людей із середньою та вищою освітою постійно зростала. Незважаючи на переслідування опозиційної преси, диктаторські режими не чинили перепон розвитку інтернету, а отже, громадяни (особливо молодь) мали можливість безперешкодно отримувати інформацію із закордонних джерел. Сформувалося т. зв. «покоління очікування» (*waithood generation*), до якого належали молоді люди, що отримали вищу освіту, володіли іноземними мовами, але не мали можливості реалізувати свій творчий потенціал за умов диктатури. Мережа інтернет та супутникове телебачення давали можливість молоді порівнювати умови на батьківщині і за кордоном, нав'язували західні стандарти споживання, які не могли бути втілені у вітчизняних умовах. Молоде покоління вимагало свободи слова, але задоволення цієї вимоги означало наближення краху диктаторських режимів [5, 60–61]. Ці протиріччя і стали причиною соціально-політичних зрушень, що усунули від влади президентів Тунісу та Єгипту, призвели до громадянської війни у Лівії і Сирії, destabilізували ситуацію у Ємені, Сирії, Бахреїні та низці інших країн.

Процеси політичної і соціокультурної трансформації, у межах яких відбулася зміна вектора розвитку політичної системи, економічного курсу та зовнішньополітичних орієнтирів постсоціалістичних країн, спричинили істотне переосмислення соціально-політичної реальності. Старшому й середньому поколінням довелося вчитися жити у нових політичних та економічних умовах, пристосовуючи до них свої уявлення, вироблені ще за радянської епохи, а молодшому – формувати свій політичний світогляд на основі нових ціннісних орієнтирів. Утім, центральне ядро політичного мислення, яке менше піддається змінам і складається з політичних цінностей, що закладаються

у процесі політичної соціалізації, зазнало змін меншою мірою [6].

Міжгенераційна криза є особливо гострою в перехідних суспільствах, які перебувають у стані демократичного транзиту. Старші покоління віддають перевагу цінностям стабільності та порядку, часто навіть схвально ставлячись до авторитарного минулого, тоді як молодші інтегруються до ринкової економіки і пов'язаних із нею політичних відносин, здатні до конкуренції та готові брати на себе відповідальність за свою громадянську позицію. За таких умов представники різних поколінь як носії різних цінностей зіштовхнуться на електоральному полі. Так, розпад СРСР призвів до гострої кризи ідентичності росіян: якщо жителі союзних республік ототожнювали себе не лише із Союзом, а й з певною республікою, то жителі РРФСР рідко ідентифікували себе як росіян: у 1992 р. такі громадяни становили лише чверть опитаних [7, 8]. В Україні це виявлялося, зокрема, у підтримці громадянами старшого віку Комуністичної партії, завдяки чому остання до 2014 р. була представлена в парламенті, впливаючи на законотворчий процес. Утім, після Революції Гідності ситуація кардинально змінилася: КПУ більше не має шансів брати участь у створенні нормативно-правової бази.

Культурно-цивілізаційна аксіологічна криза

Культурно-цивілізаційна криза полягає у зіткненні представників двох або більше цивілізаційних кіл у певному політичному просторі. Вона підриває підвалини соціокультурної інтеграції народних мас зсередини, а отже, маси втрачають колективні можливості протистояти обставинам зовнішнього світу. Західні держави вже зіштовхнулися з подібною кризою: мігранти з Африки та Азії, часто нелегальні, не бажають інтегруватися в суспільство, створюючи гетто, які стають осередками злочинності і в майбутньому здатні підірвати єдність західної цивілізації. Більшість ім-

мігрантів виконують некваліфіковану працю за низьку плату, яка не відповідає життєвим стандартам розвинутої країни. Нелегальна міграція у XXI ст. стала глобальним явищем, причини якого – нерівномірність розвитку країн і регіонів, голод, війни, репресії, безробіття тощо. Основними «постачальниками» мігрантів є країни Африки, Азії та Латинської Америки [8, 351]. Водночас основний тягар із прийняття та утримання іммігрантів несуть США, Канада, країни Європейського Союзу та Російська Федерація. Ці країни є традиційно християнськими, тоді як більшість мігрантів є мусульманами.

Так, у 2005 р. у Франції відбулися сутички між молоддю з іммігрантських районів та поліцією, проявилися глибокі протиріччя у французькому суспільстві, а уряд виявився неспроможним їх вирішити і вжити оперативних заходів щодо відновлення порядку, внаслідок чого громадянам та державі було завдано значних збитків. А головним наслідком цих подій стало зниження рівня довіри до президента й одночасне зростання авторитету міністра внутрішніх справ Ніколя Саркозі, який взяв під особистий контроль боротьбу із заколотниками і відкинув будь-яку можливість вести переговори з ними [9, 134]. Представник правого флангу французького політикуму Саркозі виступив із консервативною програмою і зміг використати свої успіхи в боротьбі з кризою для перемоги на президентських виборах 2007 р.

Утім, конфлікт перебуває у «замороженому» стані і може в будь-який момент вибухнути з новою силою, що було доведено в січні 2015 р. нападом ісламістів на редакцію одного з паризьких сатиричних журналів. Варто зазначити, що сутички між іммігрантами та поліцією і/або корінними жителями відбуваються й у Росії, Великій Британії (заворушення в Лондоні влітку 2011 р.), Італії, а віднедавна і в Україні (сутички між українськими та іноземними студентами в Одесі та Харкові восени 2012 р.). Небажання іммігрантів асимілюватися в поєднанні з надмірною толерантністю

політичних лідерів та правоохоронних структур продукує конфлікт цінностей у суспільстві, який може призвести до стрімкого зростання ксенофобських настроїв, радикалізації політичних поглядів громадян, посилення позицій ультраправих політичних сил.

За сучасних умов спостерігається неухильне послаблення можливостей окремих національних держав впливати на внутрішньо- і зовнішньополітичні процеси, що відбуваються у глобалізованому світі. Більшість держав як своєрідні заручники глобальних тенденцій опинилися в залежності від наднаціональних, глобальних структур. Ця залежність зростає протягом останніх десятиліть і в майбутньому буде лише посилюватися. Інтереси національних еліт, які перетворюються на складові частини глобального правлячого класу – інтеркратії, дедалі частіше суперечать інтересам більшості населення цих країн. Послаблюється вплив громадян та їх об'єднань на процес ухвалення рішень загальнодержавного значення [10, 530]. Таким чином, ставляться під сумнів сформульовані ще в епоху Просвітництва основні принципи народного суверенітету й національної незалежності.

Культурно-цивілізаційна криза втілюється в посиленні розрізненості населення, зростанні релігійної, соціальної, національної нетерпимості, екстремізму. Збільшення частоти проявів девіантної, передусім відверто агресивної поведінки – це одна з найгостріших проблем, з якою зіштовхнулися не лише країни, що розвиваються, а й передові західні суспільства. Так, донедавна одним з осередків спокою у Європі вважалася Норвегія, проте 22 липня 2011 р. теракти, вчинені одноосібно А. Брейвіком, приголомшили увесь світ. Унікальність цієї акції полягає в тому, що злочин такого масштабу був здійснений не мігрантом чи членом міжнародної терористичної групи, а уродженцем Норвегії, який у такий спосіб протестував проти надмірної толерантності у європейському суспільстві [11, 152]. З огляду на щорічне збільшення потоків мігрантів (пе-

реважно нелегальних) до країн Заходу, можна спрогнозувати подальші сплески насилля: окремі радикально налаштовані елементи вже не бажають миритися з наявним станом речей і використовують у боротьбі за культурну та ціннісну цілісність західної цивілізації всі наявні засоби, аж до зброї. Це також призводить до того, що провідну роль у політичній системі починають відігравати партії, які виступають проти толерантності як політичної цінності: французький «Національний фронт», бельгійський «Фламандський інтерес», угорська «За кращу Угорщину» тощо.

Сучасні процеси глобалізації призводять до стрімкого поглиблення розриву між багатими та бідними країнами. Посилюється соціальний розкол у суспільстві, що супроводжується зростанням рівня бідності, безробіття, безпритульності, створюючи основу для криміналізації суспільства, розкладання його моральних засад. Цей розкол поглиблюється під впливом розшарування між тими сегментами національної економіки, які пристосувалися до нових реалій, і тими, що не встигли цього зробити [12, 377]. Відповіддю на проблеми й суперечності глобалізації стає індігенізація (дослівно «отуземлення»), що є породженням протидії модернізації як вестернізації; її можна розуміти як своєрідний спосіб реакції на виклики модернізації, які полягає у формуванні специфічної модернізаційної стратегії, що ґрунтується на поєднанні ідеї розвитку з опорою на традиційні цінності як найкращий шлях реалізації національних інтересів. Під індігенізацією розуміють тенденцію до локального цивілізаційного усамітнення, що є намаганням протистояти глобалізації. Зміна сприйняття традицій суспільства, що прагне модернізуватися, відбулася і завдяки, і внаслідок процесів індігенізації. Як справедливо зауважує А. Перфільєва, рушійною силою індігенізації часто стає релігія [13, 93]. Індігенізаційні тенденції неминуче вступають у конфлікт із глобалізаційними, розколюючи суспільство за ціннісним критерієм і дестабілізую-

чи політичну систему. Штучне впровадження демократичних інститутів у відносно нерозвинені або незахідні за своїм цивілізаційним типом суспільства веде не до побудови демократії, а до її різноманітних і руйнівних спотворень. Класичним прикладом є ісламські країни, демократизація яких Заходом привела до влади або релігійних фундаменталістів, або світських диктаторів; переконливою ілюстрацією руйнівного потенціалу експорту демократії, на думку М. Делягіна, є Росія 1990-х рр. [14, 110].

У якості культурно-цивілізаційної кризи можна навести приклади Балканського півострова та Кавказу. Особлива гострота, що характеризує етноконфліктний процес на Балканах і Північному Кавказі у посткомуністичний період, зтяжний характер конфліктів з вираженим етнічним компонентом, системна етнополітична криза в обох регіонах ставлять питання про порівняльний аналіз етноконфліктного процесу і виявлення спільних рис, які дозволять доповнити теорію регіонального конфлікту, уточнити методологію та методику прогностичної діяльності, виявити ефективність використовуваних засобів з урегулювання етнополітичних конфліктів, розглянути регіональні конфлікти на Кавказі і Балканах як частину глобального конфлікту цивілізацій [15, 152–153].

Кризові процеси, що охопили сьогодні Балкани й Кавказ, мають системний та зтяжний характер. У поліетнічних суспільствах початку XXI ст. загроза дестабілізації політичних інститутів і ескалації конфліктів пов'язана з кризою мікросоціальних ідентичностей, ентропійними наслідками глобалізації та регіоналізації для етнонаціональних і громадянських культур, а також із кризою ідеології і практики національних держав, з парадигмальними конфліктами та війнами. Сучасні радикальні виклики антизахідних ідентичностей, реактивна мобілізація азійсько-мусульманської самосвідомості і конструктивне переосмислення ліберальної ідентичності у прагненні західних суспільств до подо-

лання іманентної ідентифікаційної кризи висувають нові культурні та цивілізаційні кордони, формуючи мозаїчні і парадоксальні мікросоціальні ідентичності у світі, що глобалізується [15, 154–155]. Балканська криза призвела до розпаду Югославії, збройного конфлікту між сербами та албанцями і міжнародного втручання, що завершилося визнанням у 2008 р. Косово як незалежної держави. Утім, ці події зумовили демократичні перетворення в Сербії, яка після революції 2000 р. оформилася як демократична республіка з парламентським правлінням. Сусідство з мусульманськими спільнотами змушує сербську політичну еліту до забезпечення єдності сербської нації, яка є оплотом християнської цивілізації на Балканах. Аналогічною є й ситуація в Грузії, де побудова демократичної політичної системи відбувалася в умовах тиску з боку Росії (в Абхазії та Південній Осетії) і мусульманських етносів (в Аджарії), тоді як президент М. Саакашвілі позиціонував свою країну як частину західної цивілізації [16, 44]. За кілька років було змінено імідж Грузії: якщо за часів Е. Шеварднадзе вона сприймалася як пострадянська країна зі слабкою економікою, то тепер це молода східноєвропейська демократія, орієнтована на західні цінності. Варто також зазначити, що за часів М. Саакашвілі зросла територія, фактично підконтрольна Тбілісі: у 2004 р. було реінтегровано Аджарію з портом Батумі. Приклад Грузії багато в чому є показовим для України та інших постсоціалістичних країн.

Революція Гідності як акція політичного протесту розпочалася 21 листопада 2013 р. як реакція на рішення Кабінету Міністрів України про призупинення процесу підготовки до підписання Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом. Варто зазначити, що ця дата збіглася в часі з дев'ятою річницею Помаранчевої революції 2004 р., проте сучасні події стали більш драматичними і вирішальними для долі України. Євромайдан став наслідком низки суперечностей в українському суспільстві

ві: між владою та опозицією, між носіями європейських і російських імперських (а подекуди й неорадянських) цінностей, між олігархами, бюрократією та силовиками, з одного боку, і найманими працівниками, студентством та малим бізнесом – з іншого. Гостра криза легітимності полягала в тому, що громадяни не довіряли практично всім інститутам: парламенту, президенту, уряду, армії, міліції та судовій системі. Розпочавшись як мирна акція протесту, Євромайдан перетворився на Революцію Гідності, яка поклала край політичному режиму, що існував з 2010 р., і заклала підвалини нового конституційного, політичного та правового устрою. Зміна законодавства стала своєрідною точкою біфуркації, і від нової владної еліти залежатиме, чи піде Україна шляхом розбудови демократичної, соціальної та правової держави. На нашу думку, Євромайдан і зміна влади 2014 р. засвідчили, що український народ здатен повалити будь-який режим, а отже, нова владна еліта дотримуватиметься демократичних норм.

Одним з ефективних способів подолання аксіологічних криз є створення національної системи освіти на основі культурних традицій [17, 137]. Досягнення в цьому напрямі слугують меті формування національної самосвідомості, вихованню почуття патріотизму, поваги до своєї історії та культури. Національна система середньої освіти, до якої залучені практично всі громадяни розвинених країн віком від 6 до 18 років, сприяє розвитку соціальної та громадської активності. Вищі навчальні заклади мають широке поле діяльності для політичної освіти; сьогодні вже важко уявити собі вищу освіту без органічно вплетеної в неї політології (основ політичної науки), оскільки без неї, на нашу думку, неможливе формування у студентів належного рівня політичної культури, норм консенсусних відносин у складних умовах трансформаційних змін. Після Революції Гідності нова українська влада докладає чималих зусиль для вестернізації вищої освіти.

А. Карнаух слушно зауважує, що основне завдання політичної освіти у вищій школі – подолати поверхове й інколи негативне ставлення до проблем політики [18, 77]. Громадянське виховання студентства може проявлятися у: а) розробленні концепції громадянсько-патріотичного виховання; б) плануванні виховної роботи; в) громадянській спрямованості викладання навчальних дисциплін; г) методичній та практичній допомозі студентському активу в організації і функціонуванні студентського самоврядування, молодіжних громадських структур. А. Іщенко підкреслює необхідність підвищення уваги до суспільствознавчого блоку вищої освіти та питань університетського самоврядування, від чого значною мірою залежить майбутня участь молодих людей у суспільно-політичному житті [19, 101], що є особливо важливим після Революції Гідності.

В умовах аксіологічної кризи велике значення має перехід від міфологізації політичних цінностей до усвідомлення необхідності втілення їх у життя. Так, М. Лауристин наводить приклад суспільства Естонії, яке перейшло від міфологізації свободи під час революційного прориву 1988–1990 рр., коли вона сприймалася як узагальнений емоційний образ світлого майбутнього, до розуміння свободи як підприємницької цінності або як свободи вибору для споживача в епоху ринку й необмежених приватних ініціатив. Засоби масової інформації відіграли важливу роль у формуванні нового дискурсу свободи. Отже, швидка приватизація і комерціалізація ЗМІ сприяли становленню індивідуалістської та орієнтованої на успіх ментальності у посткомуністичній Естонії [20, 9–14]. Після Революції Гідності досвід Естонії має неодмінно запроваджуватись і на вітчизняних теренах.

Висновки

Отже, аксіологічна криза є суперечністю між представниками різних світоглядних позицій, докорінним злом звичних політико-ціннісних орієнтацій.

Ми виокремили її міжгенераційний та культурно-цивілізаційний різновиди, втім, логічно припустити можливість інших варіантів класифікації. Міжгенераційна криза є потужним чинником розвитку політичної системи: кожна політична генерація має власне бачення перспектив розвитку країни, яке втілюється у підтримці певних політичних сил. Саме міжгенераційні кризи призвели до політичних трансформацій у Франції 1968 р. та арабських країнах 2011 р.

Культурно-цивілізаційна криза є не менш впливовою, адже вона призводить до наростання відцентрових настроїв, розколу країни. Але водночас вона містить потенціал до розвитку країни, про що свідчать приклади Сербії 2000 р. та Грузії 2004 р. Така криза зумовлює зниження рівня довіри до поміркованих партій і дає шанс радикально налаштованим політичним силам випробувати себе в боротьбі за голоси виборців, незадоволених наявним станом речей, що спостерігається в сучасній Європі. Утім, саме культурно-цивілізаційна криза мотивує владну еліту ініціювати реформи в політичній, економічній, соці-

альній та культурній сферах, приділяти увагу, зокрема, патріотичному вихованню в межах національної системи середньої і вищої освіти для консолідації політичної нації.

Повертаючись до теми Революції Гідності як фактору розвитку політичної системи, слід наголосити на її амбівалентному характері. Безперечно, вона остаточно спрямувала зовнішньополітичний курс України на Європу замість «невизначеності» та «багатовекторності» часів Л. Кучми та В. Януковича. Але у владних відносинах «президент – виконавча влада – законодавча влада» не змінилося майже нічого. Система стримувань і противаг, успішно апробована у США понад двісті років тому, на вітчизняних теренах не працює, і її майбутнє видається дуже примарним. Більше того, вплив великого бізнесу на прийняття політичних рішень не зменшився, а лобізм залишається звичною практикою, незважаючи на показову боротьбу з корупцією. Втім, Революція Гідності засвідчила, що український народ зробив європейський вибір і планує у подальшому рухатись у напрямку інтеграції до ЄС.

Список використаних джерел

1. *Ключник Р. М.* Криза як чинник розвитку політичної системи : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Р. М. Ключник; Дніпропетровський нац. ун-т ім. Олеся Гончара. – Дніпропетровськ, 2015. – 20 с.
2. *Inglehart R. F.* Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006 / R. F. Inglehart // *West European Politics*. – 2008. – Vol. 31. – № 1–2. – P. 130–146.
3. *Бауман З.* Индивидуализированное общество / З. Бауман; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Логос, 2005. – 390 с.
4. *Курлански М.* 1968. Год, который потряс мир / М. Курлански; пер. с англ. А. В. Короленкова, Е. А. Семеновой. – М.: АСТ Москва, 2008. – 541 с.
5. *Heydemann S.* Syria and the Future of Authoritarianism / S. Heydemann // *Journal of Democracy*. – 2013. – Vol. 24. – № 4. – P. 59–73.
6. *Селезнева А. И.* Ценностное измерение кризиса / А. И. Селезнева // Кризис в зеркале политической психологии (Материалы Круглого стола факультета политологии МГУ) // *Полис*. – 2009. – № 5. – С. 99–127.
7. *Дробышева Л.* Российская идентичность и проблемы межэтнического согласия / Л. Дро-

References

1. *Kliuchnyk, R. M.* (2015). Kryza yak chynnyk rozvytku politychnoyi systemy [Crisis as a factor of political system development]. Extended abstract of candidates thesis. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovskiy nats. unt im. Olesia Honchara [in Ukrainian].
2. *Inglehart, R. F.* (2008). Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006. *West European Politics*. Vol. 31, 1–2, 130–146.
3. *Bauman, Z.* (2005). Individualizirovannoe obshchestvo [Individualized society]. (V. L. Inozemtsev, Trans). Moscow: Lohos [in Russian].
4. *Kurlansky, M.* (2008). 1968. Hod, kotoryi potrias mir [The year that shook the world]. (A. V. Korolenkov, E. A. Semenova, Trans). Moscow: AST Moskva [in Russian].
5. *Heydemann, S.* (2013). Syria and the Future of Authoritarianism. *Journal of Democracy*. Vol. 24, 4, 59–73.
6. *Selezneva, A. Y.* (2009.) Cennostnoie izmerenie krizisa [Value dimension of the crisis]. *Materialy Kruhloho stola fakultieta politolohii MHU – Roundtables materials of the Faculty of Political Sciences of MSU*. M., Polys, 5, 99–127 [in Russian].
7. *Drobyzheva, L.* (2011). Rossiiskaia identichnost i problemy mezhethnicheskoho sohlasia

бижева // Казанский федералист. – 2011. – № 4 (30). – С. 4–21.

8. *Bade K. J.* Legal and illegal immigration into Europe: experiences and challenges / K. J. Bade // *European Review*. – 2004. – Vol. 12. – № 3. – P. 339–375.

9. *Schneider C. L.* Police Power and Race Riots in Paris / C. L. Schneider // *Politics & Society*. – 2008. – Vol. 36. – № 1. – P. 133–159.

10. *Goodhart M.* Democracy, Globalization, and the Problem of the State / M. Goodhart // *Polity*. – 2001. – Vol. 33. – № 4. – P. 527–546.

11. *Billing P.* Learning From the Unfathomable: An Analysis of Anders Behring Breivik / P. Billing, K. Stålnе // *Integral Review*. – 2011. – Vol. 7. – № 2. – P. 150–160.

12. *Young I. M.* Responsibility and Global Labor Justice / I. M. Young // *The Journal of Political Philosophy*. – 2004. – Vol. 12. – № 4. – P. 365–388.

13. *Перфільєва А. О.* Релігійні чинники індиженізаційних процесів у сучасній Україні / А. О. Перфільєва // *Наукові праці: Видання ЧДУ ім. Петра Могили. Політичні науки*. – 2004. – Вип. 20. – С. 92–95.

14. *Делягин М. Г.* Ценностный кризис: почему формальная демократия не работает / М. Г. Делягин // *Полис*. – 2008. – № 1. – С. 109–122.

15. *Авксентьев В. А.* Конфликт цивилизаций в региональном преломлении: Кавказ и Балканы / В. А. Авксентьев, В. В. Аксюмов // *Полис*. – 2007. – № 4. – С. 146–157.

16. *Chakhava K.* Road Leading Georgia to the European Union Membership / K. Chakhava // *Journal of Social Sciences*, 1(1): 43–49, 2012. – P. 43–49.

17. *Карнаух А.* Політична соціалізація студентської молоді: сутнісні характеристики, особливості, тенденції / А. Карнаух // *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. – 2006. – Вип. 17. – С. 136–140.

18. *Карнаух А.* Вплив соціально-гуманітарних дисциплін у вищій школі на формування політичної культури студентської молоді / А. Карнаух // *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. – 2009. – Вип. 1. – С. 76–80.

19. *Іщенко А. Ю.* Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: перспективи для України / А. Ю. Іщенко // *Стратегічні пріоритети*. – 2014. – № 4. – С. 98–101.

20. *Лауристин М.* Ценностные ориентации общества и средства массовой информации в период кризиса: эстонский опыт / М. Лауристин // *Философия и социальные науки*. – 2011. – № 1. – С. 9–14.

[The Russian identity and the problem of inter-ethnic harmony]. *Kazanskii federalist – Kazan federalist*, 4. [in Russian].

8. *Bade, K. J.* (2004). Legal and illegal immigration into Europe: experiences and challenges. *European Review*, Vol. 12, 3, 339–375.

9. *Schneider C. L.* (2008). Police Power and Race Riots in Paris. *Politics & Society*. Vol. 36, 1, 133–159.

10. *Goodhart M.* (2001). Democracy, Globalization, and the Problem of the State. *Polity*. Vol. 33, 4, 527–546.

11. *Billing P.* (2011). Learning From the Unfathomable: An Analysis of Anders Behring Breivik. *Integral Review*. Vol. 7, 2, 150–160.

12. *Young I. M.* (2004). Responsibility and Global Labor Justice. *The Journal of Political Philosophy*. Vol. 12, 4, 365–388.

13. *Perfilieva, A. O.* (2004). Relihiini chynnyky indihenizatsiinyh protsesiv u suchasni Ukraini [Religious factors of indigenization processes in modern Ukraine]. *Naukovi pratsi: Vydannya ChDU im. Petra Mohily – Research Works: Publication of BSSU n.a. Petro Mohyla, Politichni nauky* [in Ukrainian].

14. *Deliahin, M. H.* (2008). Tsennostnii krizis: pochemu formalnaia demokratiia ne rabotaet [The Crisis of Values: Why Formal Democracy Does Not Work]. *N.p. Polis* [in Russian].

15. *Avksentev, V. A., Aksiumov, B. V.* Konflikt tsivilizatsii v rehionalnom prelomlenii: Kavkaz i Balkany [The conflict of civilizations in the regional interpretation: the Caucasus and the Balkans]. *N.p. Polis*, 4 [in Russian].

16. *Chakhava, K.* (2012.) Road Leading Georgia to the European Union Membership. *Journal of Social Sciences*, 1, 43–49.

17. *Karnaugh, A.* (2006). Politychna socializatsia studentskoi molodi: sutnisni kharakterystyky, osoblyvosti, tendentsii [Political socialization of students: essential characteristics, features, trends]. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku* [The Ukrainian national idea: the reality and development prospects], 17 [in Ukrainian].

18. *Karnaugh, A.* (2009). Vplyv socialno-humanitarnykh distsiplin u vyshchii shkoli na formuvannia politychnoi kultury studentskoi molodi [The impact of the higher school socio-humanitarian subjects on the formation of students political culture]. *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova – Scientific Review of NPU n.a. M.P. Drahomanov*, 1 [in Ukrainian].

19. *Ishhenko, A. Yu.* (2014). Hlobalni tendentsii i problemy rozvytku osvity: perspektyvy dlia Ukrainy [Global tendencies and problems of education development: prospects for Ukraine]. *Strategichni priorytety – Strategic Priorities*, 4 [in Ukrainian].

20. *Laurystyn, M.* (2011). Tsennostnyie orientatsii obshchestva i sredstva massovoi informatsii v period krizisa: estonskii opyt [Value orientations of society mass media in times of crisis: the Estonian experience]. *Filosofia i socialnyie nauki – Philosophy and Social Sciences*, 1 [in Russian].